

הקבוצה כאמצעי שינוי חברתי קהילתי

המקרה של הבדואים

ד"ר מירב משה גרודופסקי¹

גיתה סופר²

קהילת הבדואים במדבר הנגב הדרומי בישראל היא אוכלוסייה במעבר. המאמר מתאר כיצד דיאלוג קבוצתי מונחה, מגביר את היכולת של קבוצת מורים מתוך הקהילה, לדון במורכבויות של המעבר, מתוך סטיג קבוצתי תומך כנקודת פתיחה לקידום שינוי חברתי.

מילות מפתח: בדואים, ישראל, עבודה בקבוצה, שינוי חברתי, מגדר, גיוון, עבודה בקבוצה בינלאומית.

המאמר מתאר עבודה עם קבוצה של מורים מוסלמים, בדואים וערבים ישראלים בנגב. העבודה נערכה במסגרת תכנית ייחודית להסמכת מנחים, שמטרתה הכשרת מורים בבתי ספר כמנחים לקבוצות הורים באוכלוסייה הבדואית. קבוצות הורים זוהו כאמצעי יעיל (אחד מרבים), לתווך להורים את השינוי החברתי העצום המתרחש באוכלוסיית הבדואים באזור. מורים מתוך הקהילה, וכן מורים ערביים מצפון הארץ אשר עובדים בקהילה הבדואית, זוהו כסוכני שינוי פוטנציאליים, המסוגלים לסייע בתהליך השינוי החברתי.

בתחילת התכנית, המנחים זיהו, שאחת השאלות החשובות שהעסיקה את חברי הקבוצה הייתה האם יוכלו לדון בקבוצה בשינוי העובר על הקהילה הבדואית המסורתית וביכולת שלהם להתמודד עם השינוי, וזאת, בנוסף למטרה המוצהרת של רכישת ידע וכישורי הנחיה. חברי הקבוצה העלו את הצורך ליצור "מרחב מוגן" שיאפשר להם לבחון את התפיסות והרגשות שלהם כלפי הקהילה, על מנת להכין אותם לעבודתם כמנחי קבוצות.

ניתוח הסוגיות שעלו בקבוצה מלמד על יכולתה להוות מעין מיקרו קוסמוס של נושאים של מעמד, מגדר ומעבר תרבותי. נושאים אלה אינהרנטיים לקהילה הרחבה יותר של הערבים הישראלים והבדואים. המנחות החליטו, לאפשר את השימוש בקבוצה כמרחב עבור מה ש im'An-Na (1992) מכנה "דיאלוג תרבותי פנימי", ומה שאחרים מכנים "דיאלוג" (Schatz, Furman, 1996 & Bohm, 2003), ו-"דיאלוג בין-קבוצתי" (Jenkins, 2003), ו-"דיאלוג בין-קבוצתי" (Garlington, 2006 & Dessel, Rogge). החלטה זו, אשר אפשרה לחברי הקבוצה לזהות את עצמם בנפרד או כחלק מהקהילה, באמצעות יצירת מרחב מוגן לגיוון, לשוני, למחשבות ולרעיונות, הפכה להיות הנושא העצמתי ביותר בקורס. רעיון זה, והפוטנציאל של דיאלוג קבוצתי לטפח תהליך של שינוי חברתי בקהילה הרחבה בתקופה של מעבר, מהווים את המוקד של מאמר זה.

המאמר פותח בתיאור האוכלוסייה הבדואית ודיון קצר בשינויים המתרחשים בקהילה. בהמשך מתוארת תכנית ההסמכה למנחים לקבוצות הורים בחברה הבדואית, אשר שימשה מסגרת לעבודת הדיאלוג. מפורטת כאן המסגרת התיאורטית המבהירה את תפקיד הקבוצה כאמצעי לדיון ולהעברת שינוי חברתי יחד עם דוגמאות מהתוכן והתהליך הקבוצתי

¹ ד"ר מירב משה, – מרצה בכירה לעו"ס המכללה האקדמית ספיר, מרכז הורות ומשפחה מכללת קיי.

² גיתה סופר, MA בעו"ס, מרכז הורות ומשפחה מכללת קיי, גת שירותי ייעוץ וטיפול.

אוכלוסיית הבדואים באזור הנגב בישראל

אוכלוסיית הבדואים באזור הנגב היא מיעוט מוסלמי המונה בערך 180,000 תושבים. באופן מסורתי זאת אוכלוסייה נודדת בחלקה, אשר עוברת שינויים דרמטיים ככל שהיא מאמצת אורח חיים אורבאני ומערבי יותר (Carmi, 2003 & Raz, Atar, Rodnay, Shoham-Vardi). באמצע שנות ה-60 של המאה הקודמת, יזמה ממשלת ישראל "מעבר סוציו אקונומי בהשפעת יישוב מחדש" (Diner, 1997, ע' 248), באמצעות יצירת תכנית עירונית או בשמה המוכר יותר "יישובים מוכרים" עבור הקהילה הבדואית, שעד אז התיישבה באזורי ספר מרוחקים ולא מפותחים. כיום, כ- 80,000 בדואים מתגוררים באזורים אורבאניים מתוכננים. האחרים מתגוררים ב"כפרים הלא מוכרים"; כפרים חסרי שירותים בסיסיים כגון מים זורמים, חשמל, מרפאות, בתי ספר ועוד; כפרים שממשלת ישראל מגדירה "בלתי חוקיים" (Human Rights, Hasson, 2006 & Swirski ; Watch, 2008).

יישוב מחדש בסביבה עירונית הוביל לאפשרויות של צמיחה והתפתחות עבור חלק מהקהילה, ומקור למשבר משפחתי וקהילתי עבור אחרים. שינויים בתפקידים מגדריים, פערים מעמדיים ומסורות תרבותיות משתנות, כל אלו הם חלק מתהליך המודרניזציה שחוהה הקהילה. המעבר מחברה חקלאית ונודדת בחלקה, לסביבה עירונית, הביא בדואים רבים אל מתחת לקו העוני, כאשר הם אינם מצליחים להתאים עצמם מבחינה כלכלית לשינוי (Bailey, 2000 & Swirski ; Hasson, 2006). יתרה מכך, כפי שציין Bailey (2000): "הניגוד בין המוסכמות החברתיות הנוקשות והערכים המסורתיים של חיי הבדואים ואלו של החיים העירוניים החדשים, יחד עם החשיפה הגדולה לערכים מודרניים, מערביים, יצרה בלבול בקרב בדואים עירוניים רבים, הן ביחס לזהותם וערכיהם והן ביחס למעמדן ותפקידן של הנשים בחברה" (ע' 26). למעברים והשינויים הללו יש השפעה על היחסים בין בדואים שעברו לכפרים המוכרים ואלו שנותרו באזורים הלא מוכרים. שכיח לשמוע בדואים עירוניים המכנים את מי שחיי באזורים המרוחקים "פרימיטיביים ויותר מסורתיים". שינוי תפקידים מגדריים ובין דוריים, ייאוש כלכלי גובר, ונורמות ופרקטיקות תרבותיות משתנות, חשפו את הצורך בסיוע בהתמודדות עם השפעת ה"קידמה" והקרעים החברתיים שהיא מניבה. התכנית להסמכת מנחים לקבוצות הורים בחברה הבדואית התפתחה כסוג כזה של התערבות.

תכנית להסמכת מנחים לקבוצות הורים בחברה הבדואית

"תכנית ההסמכה למנחי קבוצות הורים בחברה הבדואית" פותחה על ידי המרכז להורים משפחה וקהילה של המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי בשיתוף עם משרד החינוך ומכון ואן-ליר. מכללת קיי, הממוקמת באזור הנגב הדרומי, משרתת חלק גדול מציבור הסטודנטים הבדואיים. היוזמה לפיתוח תכנית הקשובה למאפיינים הייחודיים של הקהילה ולאתגרים הניצבים בפניה, באה מתוך היכרות עם האוכלוסייה הבדואית ועם הנושאים איתם מתמודדים הסטודנטים ובני משפחותיהם.

עקרונות

התכנית נבנתה על בסיס חמישה עקרונות מרכזיים. העיקרון הראשון היה **ללוונטיות**. התכנית הייתה מחויבת להבטיח שהמשתתפים יעמיקו את הקשר שלהם עם המסורת הבדואית תוך זיהוי האתגרים הניצבים בפני הקהילה, בתוך הקונטקסט של חברה ישראלית מערבית, ברובה. העיקרון השני היה **שותפות**. המשתתפים בתכנית זוהו והוגדרו תוך כדי התהליך כמומחים למסורת הבדואית, מכאן שהידע והניסיון שלהם בסוגיות התרבותיות השונות כמו טאבו, מנהגים ועוד, שולבו בתהליך הלמידה ובהתפתחותם של תפיסות חדשות להורות. רעיון **הרב-תרבותיות** עיצב את העיקרון השלישי של התכנית. כאן, מוקד ההתייחסות היה הבנה ולגיטימציה, לא רק של תרבויות אחרות בחברה הישראלית, אלא, חשוב לא פחות, לגיטימציה של נקודות השקפה שונות ותפיסות בתוך התרבות הבדואית. העיקרון הרביעי התמקד **במודעות לקשר בין שינויים חברתיים ומשפחתיים**, והיה מכוון לסייע למשתתפי הקורס לזהות את הקשר בין השינויים בתוך היחידה המשפחתית והשינויים הרחבים יותר המשפיעים על הקהילה הבדואית. ביניהם שינויים במסורות, סגנון חיים, תפקידי האישה ומעמד חברתי - כלכלי. העיקרון החמישי והאחרון, **חיזוק המרחב המשפחתי כמרחב מרכזי לתמיכה בשינוי**, נחשב לאמצעי החשוב ביותר לחיזוק תפקידים ומערכות יחסים בתוך המציאות המשתנה.

מבנה התכנית והמשתתפים

תכנית ההסמכה בת שלוש השנים, שילבה שנתיים של לימודי תיאוריה ושנה אחת של פרקטיקה בהנחיה בשטח. במהלך השנתיים הראשונות למדו משתתפי התכנית 8 שעות שבועיות. התכנית כללה לימודים של הנושאים הבאים: פסיכולוגיה של המשפחה הבדואית, פסיכולוגיה התפתחותית, התמכרויות ומניעת שימוש בסמים, מניעת אלימות במשפחה ובקהילה, עקרונות אדלריאניים של תקשורת אפקטיבית, עבודה קבוצתית ותהליכים קבוצתיים ומשפטים, כולל חוקים מסורתיים של המשפחה הבדואית, החוק הישראלי והחוק האסלאמי, השנה השלישית, שנת העבודה המעשית, כללה 40 שעות עבודה בשטח ביצירת קבוצות הורים והנחייתן, ו-80 שעות של הדרכה. בוגרי הקורס קיבלו תעודות של "מנחה הורים מוסמך" מטעם משרד החינוך. התעודות מאפשרות לבוגרים להנחות קבוצות הורים במסגרות מגוונות-רשמיות ולא רשמיות, במוסדות ממשלתיים, פרטיים ומלכ"רים. שישים מורים ומורות השתתפו בתכנית במהלך תקופה של 4 שנים. גילם נע בין 23-45. חלקם היו נשואים וחלקם רווקים; חלקם דתיים וחלקם חילוניים; חלקם בהירים יותר וחלקם בהירים פחות; חלקם לבשו לבוש בדואי מסורתי וחלקם לא. העובדה שגברים ונשים, צעירים יותר ופחות, רווקים ונשואים, השתתפו יחד בתכנית הייתה התפתחות משמעותית בפני עצמה, בהתחשב במנהגים הקהילתיים, במסורות ובנורמות המקובלות. נושאים אלו הפכו למוקד הדיון בקבוצה.

דיאלוג פנים קבוצתי ושינוי חברתי - מסגרת תיאורטית

על פי Dessel ואח' (2006) "דיאלוג פנים קבוצתי הוא תהליך שאמור לשלב יחידים וקבוצות בחקר נושאים חברתיים, שביחס אליהם ישנן השקפות שונות, לעיתים קיטוביות

וקונפליקטואליות" (ע' 304). An-Na'im (1992) אומר כי "מעמדות או קבוצות דומיננטיות בחברה מחזיקים, בדרך כלל, בתפיסות ובפרשנויות של ערכים תרבותיים ונורמות שתומכים באינטרסים שלהם, ומצהירים שהן נקודת ההשקפה הנכונה היחידה של התרבות. מעמדות או קבוצות נשלטות בתוך אותה חברה עשויים להחזיק, או לפחות להיות פתוחים להחזיק, תפיסות ופרשנויות שונות, שמסייעות למאבק שלהם להשיג צדק עבורם". (ע' 20)

המאבק הפנימי של מה ש An-Na'im (1992) כינה "העימות לשליטה במשאבים התרבותיים וסמלי הכוח בתוך החברה" (ע' 20) יכול להיות סוער. מאידך, מאבק פנימי יכול להוביל לתפיסות נאורות של הערכים והמסורת של התרבות ולהיות מלווה בהתפתחות חברתית ושינוי חברתי. יצירת מסגרת למה ש Scully & McCoy (2002) מכנים "דיאלוג מנחה... המכוון לבניית יחסים, לפתרון בעיות ולהתייחסות לסוגיות מדיניות" (ע' 117), וחיבור בין אפשרויות לדיאלוג פנים קבוצתי למאמצים קהילתיים רחבים יותר, עשוי לחולל את השינוי ולסייע לקהילות לעבור בשלום את הקשיים הכרוכים שינוי ומעבר חברתי (Soffer, 1997 & Kacen).

דיאלוג פנים קבוצתי הוא תהליך מנחה שמכוון לשיתוף פעולה, חיבור, בניית יחסים, פתיחות, הקשבה אקטיבית, כבוד הדדי, בירור ורפלקציה. (Zuniga, 2003 & Nagda). דיאלוג פנים קבוצתי נוקט בגישה לא מתעמתת, (Dessel et al., 2006). Schatz. ואח' (2003) ציינו, ש"קבוצות דיאלוג מחפשות ליצור תחושה של קהילה ושלמות" (ע' 483). בו בזמן הן יוצרות מרחב להעלאת נושאים מורכבים של כוח ושליטה חברתית, דיכוי וערכים, ומאתגרות את הלגיטימציה של הנורמות החברתיות שמשמרות את הסטאטוס קוו. מטרת הדיאלוג אינה לדחוף לפתרון הנושאים הללו, אלא ליצור מרחב בו רעיונות ודרכי החוויה משתקפים דרך עדשות ופרדיגמות שונות. (Schatz et al. 2003). תהליך הדדי זה של החלפה, יוצר בעצמו אפשרויות עבור שינוי אינדיבידואלי וחברתי (Bohm, 1996; Dessel et al., 2006; Schatz et al. 2003). McCoy & Scully (2003) ציינו, שבתהליך החיבור בין החוויה האישית ונושאים ציבוריים, הפרט מפתח תחושה של שליחות, ותחושה זו מאפשרת ליחידים ולקבוצות להפוך לפעילים בהתמודדות עם נושאים קהילתיים.

דיאלוג קבוצתי בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי בישראל קיים (Abu-Nimer, 1999; Maoz, 2001). לעומת זאת הרעיון של דיאלוג מסוג זה בתוך האוכלוסייה הבדואית הוא תקדימי: האוכלוסייה הבדואית נתפסת לרוב כמונוליתית והומוגנית. אך בפועל אין הדבר כך. האוכלוסייה מפולגת על ידי מקורות שבטיים ומשפחתיים, ומאופיינת בחלוקה פנימית משל עצמה. חשיפת הקרעים והתייחסות אליהם בסביבה בטוחה הייתה חדשנית, והיותה את הבסיס לעבודה עם המורים בקבוצות העבודה של תכנית ההסמכה.

הקבוצה כסוכן שינוי קהילתי- חוויית הקבוצה הבדואית

בשנתיים הראשונות למדו המשתתפים 200 שעות של עבודה קבוצתית.. כל מפגש שבועי היה בן ארבע שעות והוא כלל תהליך קבוצתי תחת הנחיה, תהליך חקירה ורפלקציה על החוויה

הקבוצתית וקישור תיאורטי לעבודה בקבוצה, על מנת ליצור מסגרת קוגניטיבית לחוויית הקבוצה.

במהלך השנה הראשונה של התכנית מורות הקורס הן שהנחו ולימדו את כל נושאי הלימוד ורכיבי התהליך. בשנה השנייה, חברי הקבוצה כבר תכננו והובילו את התהליך הקבוצתי, בשעה שמנחות הקורס המשיכו להנחות את תהליך החקירה והרפלקציה, וכן את החלק התיאורטי.

במהלך השנה הראשונה החלו חברי הקבוצה להכיר בתפקידים הייחודיים בקונטקסט של הקהילה הבדואית. כולם למדו במוסדות להשכלה גבוהה בחברה הישראלית, מוסדות שמשקפים הגמוניה מערבית. בנסיבות אלו, חברי הקבוצה מצאו עצמם בצומת בין הערכים המסורתיים של התרבות הבדואית וערכים מתחרים, דומיננטיים בחברה הישראלית הכללית, שהסתננו לתוך הקהילה הבדואית. ערכים אלו קראו תיגר על הסטאטוס קוו בתוך החברה הבדואית והפכו לנושאים של ויכוח בתוך הקבוצה. כל נושא שהעלו חברי הקבוצה הכיל בתוכו ערכים מסורתיים לצד ערכים מודרניים, ההבנה ש ערכים קהילתיים בסוגיות של מגדר, מעמד ותרבות מעכבים את הצמיחה של יחידים ותת קבוצות זהות בתוך הקהילה, הכתה בחברי הקבוצה ומנעה מהם להמשיך ולעמוד מנגד. בד בבד, הגיעו חברי הקבוצה להכרה שברצונם לשמר את הייחודיות של המסורת הבדואית.

ההכרה בכוחה של הקבוצה להנחות דיאלוג שמאפשר להם להתמודד עם רגשותיהם ומחשבותיהם בנושאים קריטיים במרחב מוגן, הרחק מהקהילה, גרמה לכך שחברי הקבוצה הניחו על השולחן נושאים שהם "טאבו", ביניהם: פוליגמיה, נישואים בגיל צעיר ואחוזי נשירה גבוהים בקרב נשים; הדומיננטיות של הקולקטיב המשפחתי מול אינדיבידואליזם, "כבוד המשפחה". אלימות כלפי ילדים בבית ובבית הספר, חינוך מיני או המחסור בו, ו; עוני ומעמד חברתי, ריבוד בקרב השבטים השונים של הקהילה הבדואית; ולבסוף, דפוסי התמודדות עם המוות. חלק מהנושאים כפי שעלו בתהליך הקבוצתי, יורחבו להלן.

נושאים של מגדר

על פי Dinero (1997) האורבניזציה של הקהילה הבדואית הובילה לשינוי התפקידים והמעמד של הנשים הבדואיות. האורבניזציה תרמה לעלייה בהיקף ההשתתפות של ילדות בחינוך, להרחבת נוכחות נשים במוסדות אקדמאיים וכניסתן לעולם העבודה, וכן מתן חופש תנועה רב יותר ללא גבר מלווה, הזדמנויות לפגוש גברים מחוץ לשבט המשפחתי, שינוי דפוסי הנישואין וירידה בשיעור הילודה ועלייה בשיעור הגירושין.

שינויים אלו קוראים תיגר על הערכים הבדואיים המסורתיים, שעדיין רווחים בקרב בדואים בכפרים המוכרים ובמיוחד, בקרב אלו המתגוררים בכפרים הלא מוכרים. הערכים המסורתיים רואים את תפקיד האישה העיקרי בבית, בתוך השבט, בתחום הילודה וגידול הילדים, כשהיא מוגנת על ידי קרובי משפחה גברים, וכך היא מבטיחה את כבוד משפחתה. עבור נשים צעירות רבות, הכניסה לגיל ההתבגרות מסמנת את סוף השתתפותן במערכת החינוך, שלרוב יש בה שילוב מגדרי. החשש שמא עירוב הנשים עם הגברים יוביל למערכת יחסים שתפגע בכבוד המשפחה, גורם למשפחות המסורתיות יותר להוציא את בנותיהן ממערכת החינוך. המציאות הזאת ונקודות המבט השונות באו לידי ביטוי בדיאלוג הקבוצתי.

מוחמד השתתף בקורס יחד עם אשתו עמל, דבר המעיד על השינויים שחלים באוכלוסיה הבדואית. עמל עבדה כגננת בכפר המוכר בו הם גרים, ואילו מוחמד עבד בבית ספר יסודי בכפר

לא מוכר. השניים הגיעו לאחד המפגשים להוטים לאפשרות לדבר. הם שיתפו את הקבוצה בשיחה שניהלו עם כמה נערות אחרי מסיבת הסיום של כיתה ו' בבית הספר של מוחמד. לשאלתם מה הן חושבות על המעבר לחטיבת הביניים, ענו הבנות שאבותיהן לא מרשים להן להמשיך ללמוד בחטיבת הביניים ושלמעשה הן סיימו את לימודיהן ובקרוב הן יתחתנו.

תחושת ייאוש פשטה בחדר. לעמל ולמוחמד כאב מאד. הם תיארו את תחושת המלכוד שלהם. מוחמד רצה ללכת לבקר את האבות ולנסות לשכנע אותם לאפשר לבנותיהן להמשיך בלימודים. נפתח דיון אודות היתרונות והחסרונות בפנייה אל משפחה מסורתית סביב הרעיון של חינוך נשים. חלק מחברי הקבוצה חששו שמא מוחמד ייתפס כפולש וכבוגד במסורת הבדואית; והם פחדו לחייו.

על אף שאין תשובות "ברורות", הדיון אפשר לחברי הקבוצה לחלוק את רגשותיהם ומחשבותיהם על כבוד המשפחה והמחיר שנשים משלמות עליו. הם התמודדו עם הרעיון שאפשר לתת אימון בנשים שישמרו על כבודן כאשר יוצאות מהבית כדי ללמוד. אחת המשתתפות טענה שאם המשפחה מגדלת את בנותיה בדרך הנכונה יהיו להן גבולות פנימיים שמזיינים את כושר השיפוט שלהן/ולכן לא יהיה עוד צורך לשמור עליהן בתוך הגבולות הפיזיים של הבית.

דוגמא נוספת. אמין, בחור צעיר בשנות ה-20 המאוחרות שלו, שיתף את הקבוצה בכך שהוא עומד להתחתן. הוא דיבר על היותו אדם חופשי ועל חששותיו ביחס לנישואין. לדבריו, "נשים הן נחשיות. הן הגורם למחלות". מה שבא אחרי ההתבטאות הזאת היה דרמטי. הנשים בקבוצה נדהמו וביטאו את תחושותיהן. הגברים בקבוצה שתקו. היה זה משתתף מבוגר יותר ששינה את אופי הדיאלוג על נשים. הוא סיפר לקבוצה את סיפורו האישי. הוא איבד את אימו בעודו צעיר וגדל בלעדיה. הוא דיבר על כך, שהעובדה שאיבד את אימו גרמה לו להכיר בחשיבותן של נשים בחיי האדם. השיח בחדר שינה פניו. חברי הקבוצה החלו לדבר על החוזקות של נשים ויכולותיהן כמנהיגות. העובדה שהיה זה גבר בדואי בעל מעמד מכובד, שדיבר על התכונות החיוביות של נשים, נתנה לקבוצה לגיטימציה להמשיך. חלק מחברי הקבוצה שיתפו את אמין בתחושת הצער שחשו כלפי גברים שאין להם הזדמנות להבין ולהכיר בחשיבותה של האישה. שבועות לאחר מכן, אחרי החתונה, חזר אמין לקבוצה כדי להודות למשתתפים ולשתף אותם בתחושה שלו בקשר לנשים ובהבנתו עד כמה צורת המחשבה הקודמת שלו הייתה מוטעית.

לבסוף, זינאב שיתפה את הקבוצה בתחושותיה ובמחשבותיה על יחסים בין המיניים במהלך הבחירות לרשויות בכפרים הבדואים. היא טענה, שבאופן מסורתי הגברים בכפר מורים לנשים במי לבחור. היא ביטאה את כעסה על הנשים והגברים שהשתתפו בפארכה הזו. היא ציינה, שגם אם נשים יודעות פחות על הבחירות, עדיין יש להן רעיונות משל עצמן ומגיע להן החופש להחליט את מי היו רוצות לראות בשלטון. הקבוצה דנה בנושא והגיעה למסקנה שיהיה קשה מאד לנשות הכפר לומר לגברים שברצונן לבחור במועמד זה או אחר. הדבר עלול להוביל לקונפליקט. בהמשך, זינאב ציינה, שהנשים יכולות להגיע להחלטה עצמאית ולממש את החלטתן מאחורי הפרגוד, כשאף אחד לא יודע במי בחרו. בכך זיהתה זינאב את כוחן המשתנה של הנשים, את התפקידים המשתנים וההזדמנויות הנוצרות לנשים הבדואיות במרחב הציבורי.

נושאי מעמד ותרבות

גם נושא המעמדות והיחסים ביניהם עלה בקבוצה. מרים דברה על הפחד שלה מכך שלא תתקבל על ידי ההורים אותם תנחה, משום שמשפחתה שייכת למעמד חברתי נמוך ומשאביה הכלכליים

מועטים ביחס למשפחות אחרות בכפר. היא שיתפה את הקבוצה בחששות שמלווים אותה, שמא בגלל מעמדה הסוציו אקונומי הנמוך היא לא תוכל לבסס את מעמדה המקצועי, ותצטרך לעמוד למבחן בכל פעם מחדש.

סולימאן המשיך ודיבר על מושג הכבוד במבנה הפטריארכאלי של המשפחה הבדואית. במבנה זה, האב הוא זה שמחליט עבור כל המשפחה ובהיעדרו, תופס הבן הבכור את מקומו והוא זה שמחליט את ההחלטות הקריטיות. סולימאן שיתף את הקבוצה בחשש שלו לקרוא תיגר על המבנה הזה. הוא הביא דוגמא למצב אפשרי בקבוצה-אם, הוא יציע להורים משהו שיתפרש כניסיון להמרות את פיו של אח בכור, מה יקרה? איך הוא יכול להיות אחראי לשינוי בקהילה ולקריאת תיגר על המסורות שלה?

פוליגמיה הייתה אחד הנושאים המרכזיים שעלו בתהליך הקבוצתי. חברי הקבוצה דנו בשאלה כיצד ההסכמה של האסלאם לנישואין עם 4 נשים משפיעה לרעה על כישורים ויכולות של הורים. פוליגמיה נפוצה מאד בקרב הבדואים (Al-Krenawi, 2001 & Al-Krenawi ;Graham, 1999). עד היום, אחוז משמעותי של האוכלוסייה ממשיך לקיים את המסורת הזו. הקבוצה דנה בהשלכות החברתיות, הפסיכולוגיות והכלכליות של המסורת. הם ציינו כי:

- פוליגמיה מביאה למצב שבו האב לא נמצא בבית בחלק גדול מהזמן כי הוא מבקר את נשותיו האחרות וילדיו האחרים. בזמן שהאב לא נמצא עול גידול הילדים נופל על האם.
- פעמים רבות האב מעדיף אישה מסוימת. זה מותיר את הנשים, או את האישה האחרת וילדיהם במצב של חסר.
- במקרים בהם מתקיימת מערכת יחסים גרועה בין הנשים, סביר שגם הילדים יקיימו מערכת יחסים גרועה עם אחיהם (למחצה).

חברי הקבוצה דנו בשאלה כיצד כל אחד מהתרחישים הללו משפיע על היכולת של ההורים לפעול כיחידה הורית. למרות שפוליגמיה היא חלק מהתרבות הבדואית, הם ניבאו קשיים גדולים לעתיד המשפחות הפוליגמיות ולעתיד הקהילה..

הדוגמא האחרונה מדגימה בצורה מוחשית את המאבק בין כוחה של המסורת לבין כוחה של המודרנה.

אחד המפגשים האחרונים של הקבוצה התקיים מיד לאחר תאונת דרכים שנטלה את חייהם של שלושה בדואים, ביניהם שני ילדים קטנים. ככל שהדיון בתאונה ותוצאותיה נפרש, התברר, שחברי הקהילה אשר היו עדים לתאונה, או הגיעו למקום אחרי שהתרחשה, יצרו קשר מייד עם משפחות ההרוגים עוד לפני שאנשי מקצוע הספיקו לעשות זאת. חברי הקבוצה דנו בשאלה האם הפרקטיקה הזו, אשר מקובלת בקהילה, היא ראויה. מדוע יחידים לוקחים על עצמם את האחריות לספר למשפחה? מה ההשלכות לכך שהדבר נעשה בצורה לא מקצועית? האם עדיף למשפחה לשמוע חדשות כאלה מבן משפחה או מזר? דיון זה, אשר התבסס על ה"כאן ועכשיו", חשף כיצד המאבק בין העבר וההווה נוכח בכל שטחי החיים של הקהילה הייחודית הזו.

ניתוח ומסקנות

הבדואים הם תת תרבות בחברה הישראלית. הדיאלוג הקבוצתי הראה את האתגרים מולם ניצבת התרבות. מצד אחד היא מנסה לשמר את זהותה הייחודית, ומאידך, מנסה להשתלב בתוך מסגרת סוציו אקונומית ופוליטית רחבה יותר. באופן יותר ספציפי, הדיאלוג חשף חלק מהנושאים הפנימיים הניצבים בלב ליבה של קהילה במעבר.

השימוש בקבוצה כמרחב ציבורי המאפשר דיון בחלק מהמורכבות וההתפלגויות בתוך הקהילה הבדואית אפשר למשתתפים להסתכל על הסוגיות ועל עצמם באור שונה. חלק זה של המאמר מצביע על כמה משינויים אלו.

פרספקטיבות חדשות על הסוגיות הניצבות בפני הקהילה

הדיאלוג הפנים קבוצתי אפשר למשתתפים לזהות את השיח על המסורת, הנורמות והערכים של הקהילה כהזדמנות לשנות תופעות מקובעות לקראת קידומו של שינוי חברתי. הנושאים שהועלו סיפקו למשתתפים פריזמה באמצעותה יכלו להבין, כיצד חלק מהסוגיות מקבעות את הסטאטוס קוו בקהילה. נושאים שקודם לכן נראו כמו רצונות פרטיים או אישיים של בודדים בתוך המשפחה, התבררו כנושאים ציבוריים, שיש להתייחס אליהם בדיון צבורי על מנת לעזור לקהילה לקדם ולתווך שינוי חברתי.

לדיאלוג הקבוצתי יש פוטנציאל ליצור קונטקסט בונה שמאפשר צמיחה. Eliasoph (1996) תיארה זאת כ "עצם החבירה לפעולה יחד... היא מקור הכוח ליצור את המרחב הציבורי" (ע' 36). החבירה יחד מאפשרת לחברי הקבוצה ליצור מחדש משמעויות, מערכות משמעות ומסרים ונורמות של הקהילה. זיהוי מערכת היחסים בין הקהילה הבדואית בכללה והמשפחה הבדואית, מקדם את תפיסת חברי הקבוצה את תפקידם לא רק כמנחים של קבוצות הורים, אלא גם כסוכני שינוי חברתי.

תפיסות חדשות על תפקידם של חברי הקבוצה בתוך הקהילה

תהליך הדיאלוג הפנים קבוצתי סייע באופן משמעותי לחברי הקבוצה להמשיג את תפקידם בקהילה. במשך התהליך, הם התייחסו לנושאים קונפליקטואליים, ונאלצו, תוך כדי כך, לבחון את ערכיהם האישיים וזהותם המקצועית. האפשרות לקיים דיאלוג סביב נושאים מורכבים ומגוון רב של תפיסות בסביבה בטוחה, כאשר אין חשש לפעולות תגמול קבוצתיות, הייתה לרובם חוויה חדשה.

מצאנו שחברי הקבוצה הפכו למאזינים טובים יותר במשך הזמן, ושעצם הדיאלוג שיפר את מערכות היחסים ביניהם ואת תחושת הכוח האישי והקולקטיבי.

בעבודה קבוצתית יש משמעות חיובית להתנגדויות למנחים, והן לגיטימיות, בניגוד למקובל במערכות ההיררכיות המקצועיות והקהילתיות בהן פועלים המורים. החוויה החדשה הזו הגבירה את יכולתם של המורים לדבר בפתיחות ולשתף את האחרים בדעותיהם וברגשותיהם. הם הצליחו לבטא כעסים ויכלו גם לבקש סליחה מבלי לחוש כי בכך מבטאים חולשה.

נשים וגברים שקודם לכן ישבו בנפרד, ובמרחק רב האחד מהשני, חברו למעגל וישבו זו לצד זה.

חברי הקבוצה בטאו את משמעות התהליך עבורם במפגש האחרון.

- "חווית הקבוצה מהווה עבורנו מודל לפיו נוכל עצב את עצמנו".
- "זו הייתה הבאר שאנו יכולים לשתות ממנה כאשר נהיה צמאים".

- "זוהי הדרך הנכונה להביא הצלחה לקהילה".
- "הקבוצה העניקה לנו מסרים חשובים".

Soffer & Kacen (1997) מדברות על כך שקבוצת התמיכה יכולה להיות יעילה במצבים של חברה במעבר ולשמש כ "מנוף לשינוי חברתי" (ע' 277).

אנו מצאנו, שהשימוש בקבוצה כמרחב לדיאלוג פנים קבוצתי עיגן את קבוצת המורים וגייס אותם ליצור פורומים דומים בקרב אחרים בתוך הקהילה שלהם. לתהליכי שינוי יש השפעה לרוב מעבר לתחום הצר שעליו התהליך התמקד. ניתן לשער שהשינוי שהתהליך הקבוצתי חולל, בעמדות של חברי הקבוצה וביכולותיהם, יבוא לידי ביטוי במעגלים השונים שבהם חברי הקבוצה פעילים, הן בחייהם המקצועיים כמורים והן בחייהם הפרטיים.

מקורות

Abu-Nimer, M. (1999). *Dialogue, conflict resolution and change: Arab-Jewish encounters in Israel*. Albany, NY: State University of New York Press.

Al-Krenawi, A. (2001). Women from polygamous and monogamous marriages

- in an out-patient psychiatric clinic .*Transcultural Psychiatry*,(2)38 ,
.199–187
- Al-Krenawi, A., & Graham, J. R. (1999). The story of Bedouin-Arab women in a polygamous marriage .*Women 's Studies International Forum*,(5)22 ,
.509–497
- An-Na'im, A. A. (1992). Introduction. In A. A. An-Na'im (Ed ,(.*Human rights in cross- cultural perspectives: A quest for consensus*) pp. 1 .(15–Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Bailey, C. (2000).(*Report on the condition of the planned Bedouin towns in the Negev with recommendations for a corrective policy* .Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem.
- Bohm, D. (1996).(*On dialogue* .London, UK: Routledge.
- Dessel, A., Rogge, M. E., & Garlington, S. B. (2006). Using intergroup dialogue to promote social justice and change .*Social Work*.315–303 ,(4)51 ,
- Dinero, S. C. (1997). Female role change and male response in the post-nomadic urban environment: The case of the Israeli Negev Bedouin .*Journal of Comparative Family Studies*.261–248 ,(3)28 ,
- Eliasoph, N. (1996). Making a fragile public: A talk-centered study of citizenship and power .*Sociological Theory*.289–262 ,(3)14 ,
- Kacen, L., & Soffer, G. (1997). Support groups as ' shock absorbers 'in periods of transition: A case study of groups for parents of soldiers in Israel .*International Social Work*.288–277 ,40 ,
- Maoz, I. (2001). Is there contact at all? Intergroup interaction in planned contact interventions between Jews and Arabs in Israel .*International Journal of Intercultural Relations*.197–185 ,(2)26 ,
- McCoy, M. L., & Scully, P. L. (2003). Deliberative dialogue to expand civic engagement:
What kind of talk does democracy need ?*National Civic Review*,(2)91 ,
.136–119
- Meir, L. (2008). Lo Al Ha Mapa [Not on the Map].[*Human Rights Watch*, 20) (5)E.(
New York: Human Rights Watch.
- Nagda, B. R. A., & Zuniga, X. (2003). Fostering meaningful racial engagement through intergroup dialogues .*Group Processes and Intergroup Relations*,(1)6 ,
.128–111

Downloaded By: [Grodofsky, Merav Moshe] At: 09:59 8 April 2011

202M. M. Grodofsky and G. Soffer

Raz, A. E., Atar, M., Rodnay, M., Shoham-Vardi, I., & Carmi, R. (2003). Between acculturation and ambivalence: Knowledge of genetics and attitudes towards genetic testing in a consanguineous Bedouin community. *Community Genetics*, 6(2), 95–88.

Schatz, M. S., Furman, R., & Jenkins, L. E. (2003). Space to grow: Using dialogue for multicultural, multinational learning. *International Social Work*, 46(4), 494–481.

Swirski, S., & Hasson, Y. (2006). *Invisible citizens: Israel government policy towards the Negev Bedouin*. Tel Aviv, Israel: Adva Center.

Zamir, J. (2004). A pioneer course for Bedouin family and parenting groups facilitators.

In P. Kirmayer and A. Websoc (Eds.). *Gadish: A Yearly Quarterly for Adult Learning*, Vol. 9, (pp. 201–208). Jerusalem: The Ministry for Higher Education, Culture and Sport/the Department for Adult Education.

Downloaded

הוקרה ותודות

המחברות רוצות להודות לד"ר דן גרודופסקי ופרופ' ראלף דולגוף, על הערותיהם לגרסה המוקדמת יותר של מאמר זה. תודות רבות לד"ר יהודית זמיר, מנהלת התכנית במרכז להורים משפחה וקהילה במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי, שנתנה לנו את ההזדמנות ותמכה בנו לאורך שנות עבודתינו בתכנית זו.